Listy chazarskie:

List Hasdaja ibn Szapruta do króla Chazarów Józefa

oraz

Odpowiedź króla Józefa

Armoryka

Listy chazarskie:
List Hasdaja ibn Szapruta do króla Chazarów Józefa
znany też jako
Dokument Schechtera
oraz
Odpowiedź króla Józefa

Listy chazarskie:

List Hasdaja ibn Szapruta do króla Chazarów Józefa
znany też jako
Dokument Schechtera
oraz
Odpowiedź króla Józefa

przełożył August Bielowski

Armoryka
Sandomierz 2013

BIBLIOTEKA TRADYCJI EUROPEJSKIEJ, Nr 37

Redakcja serii: Andrzej Sarwa

Projekt okładki i opracowanie graficzne: Juliusz Susak

Reprint fragmentu książki:
MONUMENTA POLONIAE HISTORICA.
POMNIKI DZIEJOWE POLSKI
WYDAŁ
AUGUST BIELOWSKI.
TOM PIERWSZY
LWÓW
NAKŁADEM WŁASNYM
1864.
s. 51-83
wykonano z egzemplarza udostępnionego ze zbiorów prywatnych

Ilustracja na okładce i na stronie 5: *Składanie daniny Chazarom* – fragmenty ilustracji pochodzącej ze średniowiecznego *Latopisu Radziwiłłowskiego*, (licencja: *public domain*), źródło: http://ru.wikipedia.org/wiki/Файл:ВП Дань_хазарам_Радзимилловская_летопись.jpg

Copyright © 2013 by Wydawnictwo „Armoryka”

Wydawnictwo ARMORYKA
ul. Krucza 16
27—600 Sandomierz
tel +48 15 833 21 41
e—mail: wydawnictwo.armoryka@interia.pl
http://www.armoryka.pl/

ISBN 978-83-64145-04-9

Składanie daniny Chazarom – fragmenty ilustracji pochodzącej ze średniowiecznego *Latopisu Radziwiłłowskiego*

CHASDAJ IBN-SZAPRUT.

W okresie najświetniejszym panowania Arabów w Hiszpanii, za kalifa Abd-al-Rahmana III, zwanego al-Nasir-Ledin-Allah: *obrońca prawa bożego, żył na dworze jego w Kordowie Chasdaj, izraelita, wsławiając się jako lekarz, i jako minister. Rok urodzenia jego nie wiadomy, a z przydomku al-Dżjani, który mu daje bliski wiekiem rodak jego, Mozes ben-Ezra, domyślają się że się rodził w mieście hiszpańskiem* Jaen, *między Grenadą a Kordową. Ojciec jego, Izaak, był człowiek zamożny i dobroczynny: uczony filolog Menachem ben-Saruk zawdzięczał mu swoją protekcyę, i śmierć jego, równie jak później śmierć żony jego, w elegii opłakiwał.*

W roku 949 cesarz bizantyński, Konstantyn Porfirogenneta, wraz z synem swoim, Romanem II, słał do Abd-al-Rahmana poselstwo. Między upominkami które mu składali bizantyńscy posłowie znajdowało się dzieło Dyoskoridesa o lekach, wysoko od Arabów cenione, w języku greckim. Jakkolwiek dar ten wielce był pożądany dla kalifa, nie mógł on jednak z niego korzystać, bo w Kordowie nikt po grecku nie umiał. Prosił tedy cesarza, aby mu przysłał uczonego, któryby zarówno grecki jak i łaciński język posiadając, mógł służyć za przewodnika jego tłumaczom. Przybył z Konstantynopola mnich, na imię Mikołaj, i zabrano się do pracy. Text Dyoskoridesa był już dawniej przełożony na język arabski, ale nazwiska lekarstw zostały po większej części bez wykładu, bo tłumacz ich nazwać nie umiał.

»Było podówczas w Kordowie, powiada pisarz X wieku, Ibn-Dżoldżol, dość lekarzy, którzy sobie niemało pracy około odgadnienia niepojaśnionych dotąd lekarstw Dyoskoridesa zadawali. Z pomiędzy nich jednakże nikt nie rozwinął takiej sprężystości w poszukiwaniu i bystrości w dociekaniach, które łaską Abd-al-Rahmana uwieńczone być miały, jak Chasdaj, izraelita. Mikołaj posiadał zupełne jego zaufanie; a przyjaźń Chasdaja dla niego była bez granic. On tedy wyjaśnił co to są za lekarstwa, których aż dotąd w dziele Dyoskoridesa nie rozumiano; on pierwszy w Kordowie potrafił zrobić dryakiew, znaną pod imieniem faruk, *określiwszy dokładnie naturę prawdziwą jej pierwiastku, zwanego* szadżaryjch.«

Wziętość więc Chasdaja, który według wszelkiego podobieństwa wcześniej już nieco do znakomitszych lekarzów się liczył, i wpływy jego u Abd-al-Rahmana były odtąd stanowcze.

skiej. W czasach kiedy badania historyczne tak mało postąpiły, iż zaledwie znano imię Chazarów, miano te listy za podrobione. Odkąd zaś dość liczne pomniki arabskie o Chazarach mówiące ogłoszono, autentyczność listów tych została zatwierdzona. Za takie uznał je sławny oryentalista Reinaud, *prezes towarzystwa azyackiego w Paryżu; przyznał im też zupełną autentyczność* Vivien de Saint-Martin *znakomity geograf, który dokładnemu ich rozpoznaniu osobną rozprawę poświęcił; nakoniec uznali je za takie uczony* El. Carmoly, Zedner, Seelig Cassel *i inni.*

Listy te ogłosił po raz pierwszy drukiem Izaak syn Abrahama, wnuk Jehudy Akrisz, w Konstantynopolu około roku 1577. Oznajmia on w przedmowie, że w czasie podróży swej z Konstantynopola do Egiptu roku 1562 wpadły mu one do rąk, i osądził za rzecz pożyteczną wydać je tak z powodu szczegółów historycznych, które się w nich znajdują, jako też na dowód że izraelici już po swojem rozproszeniu mieli państwo udzielne. Książeczka ta ma 32 stronic w 8ce, nieliczbowanych i bez znaków drukarskich, a jest dziś tak rzadka, że nietylko w Polsce, ale i w Paryżu, dokąd listownie udawaliśmy się, znaleźć jej nie możono. Nie ma na niej roku wyraźnie położonego, z jednej tylko wzmianki na stronicy 12 okazuje się czas jej wyjścia, którysmy wyżej wymienili. Na pierwszej stronicy jest: מגשה בית דוד בימי מלכות פרס historya domu Dawida w dniach panowania Persów. *Jest to tytuł powieści która po krótkim przypisku wydawcy na tejże jeszcze stronicy poczyna się i ciągnie aż do str. 10. Tu następuje tak zwany* קול מבשר Kol Mebasser: *głos zwiastujący radość, który się składa z czterech części, mianowicie: I Objaśnienie wydawcy od str. 11—16. II List Chasdaja syna Izaaka itd., od str. 16—23. III Odpowiedź króla Józefa, str. 23—26. IV Nowe uwiadomienie, po którem następuje: list rabbi Eliasza, pisany z Jerozolimy roku 1369, od str. 26 aż do końca tego dziełka.*

Jan Buxtorf, wydając tak zwaną xięgę Chosri *w Bazylei roku 1660, wydrukował w przedmowie swojej oba te listy, z łacińskim, niezupełnym jednak przekładem.* Carmoly *posiada tych listów przedruk krakowski, którego widzieć nam nie zdarzyło się. Wielką część listu Chasdaja w oryginale, z przekładem niemieckim obok, umieścił Zedner w wyborze pism historycznych hebrajskich, wyszłych w Berlinie roku 1840.*

El. Carmoly *w dziele* Itinéraires de la terre sainte, *w Bruxeli roku 1847 wydanem, a poświęconem Joachimowi Lelewelowi, umieścił przekład francuski tych listów z Lelewela objaśnieniami. Nakoniec* Seelig Cassel *w dziele* Magyarische Alterthümer, *wydanem w Berlinie roku 1848, wydrukował Józefa odpowiedź w przekładzie niemieckim.*

W tychto listach znajduje się ciekawa wzmianka o królu słowian podkarpackich, i stosunkach jego z kalifem Kordowy, Abd-al-Rahmanem III, wzmianka, która co do istoty swej przypada dobrze do wiadomości podanych przez Porfirogennetę, a jest w swoim rodzaju jedyna. Z tego powodu umieszczamy tu całkowicie ten pomnik, według wydania Buxtorfowego, w oryginale, z polskim obok przekładem.

מכתב רב חסדאי בן יצחק מ"כ למלך אלכזר.	LIST RABBI CHASDAJA, SYNA IZAAKA, DO KRÓLA CHAZARÓW.
א פורת נזר לשבט מושלים הממלכה הנהלאה.	Najozdobniejsza korona xięciu panującemu szczęśliwie w odległej monarchii!
נ ועם ה עליה, ושלום בכל מחוקקיה ורב צבאה.	Łaska przedwiecznego nad nią! zgoda między wszystką jej starszyzną a mnogością wojsk!
י שע תלבושת על מלונה ומועדה ומקראה.	Szata zwycięstwa na jej twierdzach i radach i świętych zebraniach! —
ה ילי צבאה ושלטי הגבורים יעוזו ביד המפלאה.	Waleczni jej wojsk i bohatyrowie w puklerze zbrojni zwyciężają ręką cudowną.
ס וסי מרכבותיה והזכביה בל יסוגו אחור ברוח נכאה.	Rumaki jej rydwanów wojennych i jezdcy nie cofają się trwożliwie.
ד גלי טפסריה ודרוכי לוחמיה יעטו גאה גאה.	Sztandary hetmanów i dowódców wojska okrywają się największą sławą.
א ת חיצי רביה וברק חניתיה בכובד משאה.	Strzały łuczników jej i błyskawice włóczeń, z ogromną siłą
י פלחו לב אויבי אדוני המלך למען רבות תלאה.	Przeszywają serca nieprzyjacioł króla mego i pana, i powiększają klęskę.
ב צוארי מרכבותיו ילין עוז ורגש ויראה :	Na skałach rydwanów wojennych spoczywa moc, strach i trwoga.
ר וכביה יושעון ובשלוה ישובון מארץ נוראה :	Jazda jej zwycięża i wraca spokojnie z pola straszliwego.
י הידתי לזאת תשתפך אשרי עין שרואה :	Dusza moja rozpływa się nad tem, błogo oku patrzącemu:
צ את המלך ביום קרב בחמה זרוחה ופליאה :	Gdy oto wychodzi król w dzień bitwy jak słońce promieniące całym blaskiem;
ח ילין כברקים יהוצון שנים לרבבה ואחד למאה :	Zastępy jego jak błyskawice spieszą: dwóch przeciw miryadom, jeden przeciw stom,
ק מיהם יעיקון כאשר תעיק העגלה המלאה .	Rozgniatają opierających się, jak rozgniata wóz naładowany.
ב ינו נא מצוקי ארץ ומי שמע כזאת ומי ראה :	Rozważcież proszę wy możni ziemi! kto słyszał co podobnego, albo kto widział
ר דות שריד באבירים יניסו ויסתירו עיד ומלואה.	Aby niedobitek zwalczył potężnych, zmusił do

	ucieczki, i zniszczył miasto i jego mieszkańców?
ע ו זרוע עליון אילם גם טרם והדי לתשואה .	Moc ramienia najwyższego jest jego strażą i siłą, i została tylko pustynia.
ז את פעלת שדי ומתת גמולו במלכה התשאה :	To dzieło wszechmocnego i nagroda czynów jego w panowaniu grzesznem,
ר בות את הד והתפארת גיר לאום מני בטן נטואה :	Aby powiększył majestat i świetność narodu najtroskliwiej pielęgnowanego. —
א זכרה אותות מני קדם והזב עברה ורגל אנמאה :	Rozpamiętywam znaki przeszłości i wylania gniewu pańskiego i drżenia smutku.
ב והזתה רבוצה על אדניה ועל טבוריה קפואה :	A przecież był czas gdy spoczywał w roskosznej krainie wej, i bespiecznej siedzibie.
ר ק רגולה היתה והנה זרויה לכל רוח ופאה :	Wtedy był ściśle złączony; a oto teraz rosproszony na wszystkie wiatry, i po wszystkich kątach ziemi;
ש מש טופה ותלן עלידה ומנוח לא נציאה :	Słońce go zczerniło i spaliło, a nie znalazł odpoczynku;
פ דה לא נפדתה ואת יתת הדרור לא באה :	Okupując się, nie okupił się, i czas wolności jego nie nadszedł;
ר צוצה כרצועת אזן ואל השפט לא יצאה :	Zgnębiony niewolą z przekłuciem ucha, nie wyszedł z niej;
ו נתיה בעניה ושכורה ומשכי לא מבואה :	Drży w ucisku i strachu, odurzony bywa jak pijanica, ale nie od napojów;
ט ורפיה השיגוה ומקדש הקדש הוציאוה :	Jego ciemiężcy dręczą go srodze i wypędzają z świątyni. —
א רמי העתים ונמשכו הימים ומופת לא נראה :	Czas się wlecze, dni się ciągną, a cudów nie widać.
ב חתם הזון וגביא ולא נפיץ רוח ולא מראה :	Zapieczętowane są proroctwa i prorocy, i nie zstępuje duch święty; ni widzenie
ת וחזי איש המודות לא יגלו ולא נותר כל נבואה :	Męża pożądań (Daniela) nie ziściło się, i żadne proroctwo nie pozostało.
א ל אל אילותי אפרש כפי בנפש צמאה .	Do Boga mocy mojej wznoszę ręce z tęsknotą duszy,
פ זוהי קצות פזורי אפסים לאסוף מארץ משואה :	Aby rosproszonych po krańcach ziemi, rozdzielonych na drobne cząstki zebrał z kraju pustyni.
נ וגי המזכר אז לאל יביש הנת שקיטה והנה באה	Znękani oczekiwaniem, wówczas mówić będą

do wszechmocnego: oto nadszedł czas dla nas pożądany,

נ צח קריה מלך רב תקיאם באשר קאה .

Miasto króla wielkiego zwyciężyło i wypłuło wrogów, wypłuło na zawsze!

ר ומגות מעוז תראינה עיני שאירית הנמצאה :

Spaniałość siedliska oglądać będą oczy uszczęśliwione reszty pozostałych,

ו ממלכת בן ישי בסוד חזות הנבואה :

I krolestwo syna Jesse w tajemnicach wieszczego widzenia przepowiedziane:

ק רגך אשים ברזל לנצח מהיום ההוא והלאה .

Róg twój zrobię z żelaza od ninie po wieki!—

נאני חסדאי בן יצחק בן עזרא מבני גלות ירושלים אשר בספרד עבד אדני המלך המשתחוה אפים ארצה לעמתו : והכורע אל מול מקום שבת נהלת מעלת גדולתו : מארץ מרחקים השט בשלותו והשט בגדולתו ובמנוחתו והפורש כפיו לאל בשמים להאריך ימים על ממלכתו בקרב ישראל .

Ode mnie Chasdaja, syna Izaaka, syna Ezry, z wygnanych dzieci jerozolimskich co są w Sefarad,[1]) sługi króla mego i pana, który oddaję mu pokłon najgłębszy, i upadam na kolana przed miejscem gdzie przebywa dziedzictwo wzniosłego majestatu jego. W kraju dalekim cieszę się jego pokojem, raduję jego wielkością i powodzeniem, wznoszę ręce do Boga w niebie, aby długotrwałem uczynił królestwo jego śród Izraela.

מי אנכי ומי חיי לעצור בת לחקות מכתב אל אדני המלך ולבקר יקר תפארתו אבל נשענתי בקשט נתיבה ומעגלי מישרים.

Ale ktoż jestem, i jaki jest stan mój, że się ośmielam kreślić list do króla mego i pana, i zwracać mowę moją do majestatu jego? oto cała moja nadzieja w prawości drogi i szczerości mego postępowania.

ומה יכולת שיעק למצוא אמיי שפי אצל הולכי גולה שוכחי רבצם אשר סר מעליהם הוד מלכות וימשכו עליהם ימי עוצר ומשפט ואותותם לא נראו בארץ .

Jakaż potęga ducha wleje słowa wytworne w usta tych, co na wygnaniu zostając o dawnej siedzibie swojej zapomnieli? których świetność królestwa znikła, a zostały dni utrapienia i sądu, i którzy znaków swoich w kraju nie widzą?

ולפי שבני הגולה אנו פליטת ישראל עבדי אדני המלך שרויים בשלוה בארץ מגוריו כי אלהינו לא עזבנו ולא סר צלו מעלינו .

Wszakże co do nas, my dzieci wygnania, szczątki Izraela, słudzy króla mego i pana, mieszkamy spokojnie w kraju wędrówki: bo Bóg nasz nie opuścił nas, i cień jego od nas nie odstąpił.

[1]) Hiszpanii.

ויהי כאשר מעלנו באלהינו הביאנו במשפט וישת מועקה במתנינו ויער את רוח הפקידים אשר היו על ישראל וישימו עליו שרי מסים ויכבדו עולם וילחצום בחימה עזה ויכנעו תחתיהם ותמצאן אותם צרות רבות ורעות :

Było to: gdyśmy się Bogu naszemu sprzeniewierzyli, przywiódł nas na sąd, i włożył wielki ciężar na biodra nasze, i rozbudził gniew władców nad Izraelem, i postanowili nad nim poborców, a ci uczynili ciężkiem jarzmo jego, i ciemiężyli dotkliwym uciskiem, srodze go władzą swoją krępując: i spotkały go wielkie nieszczęścia i klęski.

וכראות אלהינו את ענים ועמלם ואפס עצור ועזוב , היתה סבה מאתו ויציבני לפני המלך ועלי הטה חסד ויסב את לבבו אלי לא בצדקתי כי אם בחסדו ולמען בריתו ובזאת עניי הצאן קודרים שגבו ישע ותרפנה ידי לוחציהם ותקפוץ ידם מעונש ויקל עולם ברחמי אלדינו .

A gdy Bóg nasz spojrzał na utrapienia nasze i uciski: nie stawało już więźnia, i szczątki dogorywały. I sprawił żem był przedstawion królowi który mię łaską swoją obdarzył, i serce swe nakłonił ku mnie, nie z powodu mych zasług, ale z swej łaskawości i dla swego przymierza. A przeto ci z trzody co byli udręczeni i smętni, odzyskali szczęście, i moc gnębicieli ich osłabła, i skurczyły się ich ręce od zdzierstw, i umniejszyła się nieprawość ich przez miłosierdzie Boga naszego.

יודע לאדני המלך כי שם ארצנו שאנו גרים בתוכה בלשון הקודש ספרד ובלשון ישמעאלים יושבי הארץ אל אנדלס ושם מדינת הממלכה קרטבה ארכה חמשה ועשרים אלף באמה ורוחב עשרה אלף והיא משמאל לים המהלך אל ארצכם היוצא מן הים הגדול וסובב כל הארץ ובין הים הגדול ובין המדינה הזאת ובין הים הגדול אשר אין אחריו ישוב תשע מעלות ממעלות הרקיע אשר השמש הולכת מהם בכל יום מעלה אחד לדברי החכמים החוזים בכבבים וכל מעלה מהן בארץ ששה וששים מילין ושתי ידות מיל וכל מיל שלשת אלפים אמה כן נמצאו בתשע מעלות שש מאות אלף מילין ומן הים הגדול הזה הסובב את כל הארץ אל מדינת קושטנטינא שלשת אלפים ומאה ונתרחקה מדינת קרטבה משפת הים ההולכת לארצכם שמנים מילין. ואמצא בספרי החכמים כי אורך ארץ אלכזר ששים מעלות שהם מאתים וששים ועשרה מילין זו מדת דרך קרטבה אל קסטנטינא :

Donoszę królowi i panu memu że nazwa kraju w którym mieszkamy jest w języku świętym Sefarad, zaś w języku Izmaelitów, krajowców, al-Andalus [1]), a nazwa stolicy kraju: Kordowa. Długość jej 25000 łokci; szerokość 10000. Leży na lewym brzegu morza wpływającego do waszego kraju, a wychodzącego z oceanu wielkiego który całą iemię obejmuje. Między tem miastem a morzem wielkiem za którem nie ma ziemi mieszkalnej, jest 9 stopni astronomicznych, z których słońce dziennie po jednemu przebiega, jak twierdzą astronomowie; a każdy stopień na ziemi ma 66 mil, i dwie części mili, a każda mila 3000 łokci; więc znajduje się w 9 stopniach 600000 mil. A od oceanu, który otacza całą ziemię, do Kostantyny [2]) jest 3100 mil, a odległość miasta Kordo-

[1]) Andaluzya. [2]) Konstantynopola.

wy od brzegu morza, które płynie do waszego kraju, wynosi 80 mil. Znajduję w xięgach mędrców że ziemia chazarska ma 60 stopni długości, to jest: 260 i 10 mil, a to jest miara drogi z Kordowy do Kostantyny.

והנני אקרים זכר מדת רחבה לגבולותיה בטרם אפרשנה : ועבדך יודע כי קטן מצעירי המלך אדני גדול מנבוני ארצנו אבל איני מזדה כי אם מזכיר :

Podam teraz wyobrażenie miary długości jej granic, nim ją opiszę. Wprawdzie wie sługa twój, że najmniejszy z mędrców króla mego i pana większy jest od najmędrszych kraju naszego; ależ ja nie myślę uczyć lecz tylko rzecz dziejowo dotykam.

אמרו החכמונים יודעי העתים כי המקום הפינה ללכת השמש בחנות טלה ומאזנים ובהם ישתוה ממוצא דבר השכל מרחבי המדינות באלו התוותו בארץ מזרח שמש עד מבואו במקום הזה אשר אלו נקשר קו בגלגל השמש בהשתוות לילה ויומם והיה הולך אל קצה הקו השני על חק התו הזה . הן נמצא מרחק מדינתנו מן התו שמנה ושלשים מעלות ומרחק קסטנטינא ארבעה וארבעים ומרחק גבולכם שבע וארבעים מעלות .

Powiadają astronomowie że miejsca pomienione *(Kordowa i Kostantyna)* nachylające się ku biegowi słońca *(przybliżone bardziej ku równikowi)* leżą pod znakiem barana i wagi, a ztąd rozpoznać można oddalenie tychże. Według tych znaków na ziemi, w kierunku od wschodu słońca ku zachodowi, gdyby kto w czasie porównania dnia z nocą przywiązał sznur do koła słonecznego i poszedł ku końcowi sznura, do miejsc oznaczonych *(Kordowy, Kostantyny)* znalazłby oddalenie naszego miasta *(Kordowy)* od równika 38 stopni, a oddalenie Kostantyny 44 stopni, a oddalenie waszych granic 47 stopni.

ולא הוצרכתי להזות את זאת כי אם מרוב תמהון אשר תמהתי מזכר מלכותם אשר לא הגיע אלינו ולא שמענו את שמעה כי אמרנו אכן אורך הדרך יעלים ממנו את שמע תפארת ממלכת אדני המלך .

Do tych postrzeżeń spowodowan byłem zdziwieniem wielkiem, gdym powziął wiadomość o waszym kraju, o którym pierwej aniśmy wiedzieli, ani słyszeli. Zdawało nam się bowiem że niezmierna odległość zakrywa przed nami świetność państw króla mego i pana.

אף על פי כששמעתי כי נפלו במקום אדני המלך שני אנשים מאנשי ארצנו שם האחד רבי יודא בר מאיר בר נתן איש נבון וסבר וגרסן ושם הב' רבי יוסף הגרים גם הוא חכם אשריהם מה טוב חלקם אשר זכו לראות את יקר תפארת גדולת אדוני המלך ומושב עבדיו ומעמד משרתיו ומנוחת ה' נחלתו .

Przecież zaleciała mię wieść, że osiadło w państwie króla mego i pana dwoch mężów z naszego kraju: imię jednego, rabbi Juda, syn rabbi Meira, syna rabbi Natana, mąż rozumny i uczony; imię drugiego, rabbi Józef, równie uczony i mądry. Błogo im, że los tak dalece im sprzyjał, iż się doczekali widzieć spaniałość

לזהב ומהרריה חוצבים נחושת וגוזרים ברזל בדיל ועופרת ואבני השוך ואבני גפרית ואבני שיש ואבני זכוכית ומוציא ללאון כי כן שמו בלשון ישמעאלים :

אשר יבואון סוחרים מאפסי הארץ ורוכלים מכל המדינות ואיים דחוקים ינהרו אליה מארץ מצרים ומשאר המדינות העליונות מביאין בשם ואבן יקרה וסוחרת מלכים ורוכלת רוזנים וכל המזדות מצרים.

ויאסוף המלך המולך עליה סגולת כסף וזהב ונכבדות וקהלת חיילים אשר לא אסף כמוהו מלך אשר היה לפניו : ומדי שנה בשנה הגיע קניינו אלי הגד מאת אלף זהובים זה חק קניינו בכל שנה ושנה ואין בזה כי אם מרוב הסוחרים הבאים מכל הארצות ומאיהם וכל דבר סחורותם וכל אודותם לא יתכן כי אם על ידי ולפי דברי : שבח והודאה לאל הגומל עלי ברוב חסדיו :

ומלכי הארץ כשמעם את גדולתו ואת תקפו יובילו שי לו ויחלו פניו במנחות ובחמודות ומהם מלך אשכנזי ומלך הגבלים שהם אל צקלאב ומלך קשטנטיניה ומלכים אחרים : ועל ידי תבאנה מנחתם ועל ידי תצאנה גמולתם : תבענה שפתי תהלה לאלהי השמים אשר חטה אלי חסדו לא בצדקתי כי אם ברוב רחמיו .

między temi kwitną drzewa, których liściem hodują się jedwabniki: bowiem jedwab jest u nas w wielkiej ilości. Zbierają też w górach i lasach naszego kraju wielkie mnóstwo czerwca; również znajdują się u nas góry pokryte szafranem różnego rodzaju, i są miejsca skąd wydobywają srebro i złoto, a z gór wykopują miedź, żelazo, cynę, ołów, siarkę, marmur i kryształy; znajdują się też tak zwane w języku izmaelitów [1]) leluin [2]).

Przybywają do tego kraju kupcy z końców świata i handlarze ze wszystkich krajów i wysp oddalonych, mianowicie z kraju Mizraim[3]) i z dalszych krajów; przywożą korzenie, kamienie drogie, towary dla królów i xiążąt, i inne kosztowności Mizraimu.

I zebrał król panujący skarby wielkie: złota, śrebra i różnych kosztowności, i ma wojska tak liczne jakich żaden król przed nim nie miał. A dochód jego roczny, do mnie przynoszony, wynosi ryczałtem kilkakroć stotysięcy sztuk złota. To stały dochód co roku. Pochodzi on najwięcej od kupców licznie tu przybywających z różnych krajów i wysp. A wszystkie sprawy ich i stosunki handlowe przechodzą przez moje ręce, i od mego wyroku wagi swej nabywają. Dzięki niech będą Bogu, który mi przez swoje miłosierdzie tyle łask wyświadcza.

Królowie świata usłyszawszy o jego wielkości i potędze, szlą mu upominki i starają się darami i kosztownościami względy jego pozyskać. Między tymi jest król Aszkanazów[4]), król Gebalimów którzy są al-Sekalab[5]), król Kostantyny i inni królowie. Wszystkie te dary idą przez moje ręce, i przez moje ręce wzajemne

[1]) arabów. [2]) perły, po arabsku *lüülüü*. Ob. Menin. [3]) Egiptu. [4]) Niemców. [5]) Słowianie.

בה המלכה עם נערותיה וסריסיה ארכה ורחבה
חמשים על חמשים פרסה עם מגרשיה והכפרים
הסמוכים לה והיושבים בה ישראלים וישמעאלים
ונוצרים ואומות אחרות מלשונות אחרות יושבים בה :
המדינה השנית ובמגרשיה ארכה ורחבה שמנה על שמנה
פרסאות והמדינה השלישית אני יושב בה עם שרי
ועבדי וכל משרתי הקרובים אלי והיא קטנה ארכה
ורחבה שלש על שרש פרסאות ובין החומות הנהר
מושך והולך ואני יושבים במדינה כל החורף ובחדש
ניסן אנו יוצאין אל המדינה ההולכים איש אל
שדהו ואיש אל גנו ואל עבודתו ועוד כל משפחה
ומשפחה יש להם אחוזת אבותיהם ידוע נוסעים
והונים בגבולם בשמחה ושירים לא ישמע אדם קול
נוגש ואין שטן ואין פגע רע ואני ושרי ועבדי נסע
ונלך מהלך עשרים פרסאות עד שנגיע לנהר הגדול
הנקרא ורשא"ן ומשם נסובב עד שנבא אל קצה
המדינה .

זו מדת ארצנו ומקום מנוחתינו והארץ אינה
גשומה הרבה ויש בה נהרות רבות מגדלים דגים
לרוב ויש בה לנו מעיינות רבות והארץ טובה ושמנה
שדות וכרמים גנות ופרדסים כלם משקים מן הנהרות
ויש לנו כל עץ פרי לרוב מאד ועוד אודיעך גבול
ארצי לצד מזרח מהלך עשרים פרסאות עד ים
גרגאן ולפאת דרים מהלך שלשים פרסאות ולפאת

szczam Rusom, okrętami przybywającym, przeprawiać się ku tamtym, i taksamo też niedopuszczam iżby nieprzyjaciele ich, lądem przybywający, w ich kraj się przeprawiali; i prowadzę z nimi ciężkie wojny: albowiem gdybym im tego dopuścił, tedy cały kraj Izmaela aż do Bagdadu spustoszyliby. Dalej oznajmuję ci, że mieszkam nad tą rzeką pod opieką bożą, i mam w królestwie mojem trzy stolice: w jednej mieszka królowa ze swojemi niewiastami i rzezańcami; stolica ta ma w swojej objętości 10 kwadratowych parasangów ze swojemi wsiami i przysiołkami, mieszkają w nich izraelici, izmaelici, chrześcianie i inne narody różnojęzyczne. Druga z swojemi przynależytościami ma 8 kwadratowych parasangów; w trzeciej zaś mieszkam ja sam z xiążętami, dworzanami i sługami które mi przynależą. Jest ona mała: obejmuje tylko trzy parasangi; środkiem jej płynie rzeka, i mieszkamy w niej całą zimę; w miesiącu zaś Nizan[1]) opuszczamy ją, i każdy udaje się do swojego pola i ogrodu, które uprawia. Każda bowiem rodzina ma pewną posiadłość ojcowską w której granicach mieszka, i do której wesoło i radośnie udaje się; nie usłyszysz tam głosu żadnego hałaśnika, nie nadybie cię tam wróg, i nikt ci w niczem nie przeszkodzi; a ja i moi xiążęta i dworzanie udajemy się 20 parasangów dalej, aż do wielkiej rzeki Arsan, zkąd zwracamy się w sam koniec kraju.

To rozmiar kraju naszego, i miejsca naszego spoczynku. Kraj nie obfituje w deszcze, ale ma wiele rzek wydających wielką ilość ryb, tudzież wiele źródeł, a ziemia dobra i żyzna. Są pola, winnice, ogrody i sady roskoszne, a wszystkie rzekami użyzniane, i mamy

[1]) marcu lub kwietniu.

ustach; wchodziliby i wychodzili według słów twoich, i według mądrej rady twojej urządziłbym moje postępowanie.

Pokój nieskończony!

OBJAŚNIENIA.

1.

Str. 59 wiersz 97: *Więc znajduje się w 9 stopniach 600000 mil.*

Liczby te zdają się być widocznie pomylone. *Carmoly* idąc za uwagą uczonego rabina wormackiego, Chaima Bacharacha, poprawia na 600 mil. My nie pozwalamy sobie żadnych tego rodzaju poprawek.

2.

Str. 60 w. 104: *Ziemia chazarska ma 60 stopni długości, t. j. 200 i 10 mil.*

I w tem miejscu uczony rabin, Bacharach, radzi poprawić 60 stopni na 4 stopnie. Tej jednakże poprawki nie ważył się przyjąć nawet *Carmoly*, chociaż sam uznaje widoczną mylkę w texcie.

3.

Tamże w. 105: *A to jest miara drogi z Kordowy do Kostantyny.*

Joachim Lelewel daje do tego miejsca następujące objaśnienie:

»List Chasdaja jest przedewszystkiem treści geograficznej. Pierwsza część jego dotyka zasad matematycznych, i wskazuje niektóre miejsca za pomocą długości i szerokości geograficznej. Najprzód mówi o wielkości stopnia i kuli ziemskiej. Stopień zawiera w sobie $66^2/_3$ mili; jest to więc stopień wielkości kuli ziemskiej, znanej Arabom przez Greków, i ogłoszonej przez Ptolomeja.

List ten powiada, zgodnie z wyobrażeniami przyjętemi przez Arabów, że ziemia (mogąca być mieszkaniem ludzi) jest otoczona oceanem, który wdziera się aż do krainy Chazarów; tu znowu położeniem swojem dotyka morza czarnego, które dochodzi krainy Chazarów, będąc częścią oceanu, za pośrednictwem morza śródziemnego.

Dalej list ten naznacza długość geograficzą Kordowy na 9ty stopień, i całe następujące opisywanie wychodzi z tego punktu i do niego wraca. Ta uwaga zmniejsza wprawdzie ciemność opisu, lecz jej nie rozprasza dostatecznie. Aby rozwidnić ten zamęt, próbowano zmienić liczby; co do mnie, sądzę, że tylko wytłumaczenie może rozjaśnić ową ciemność i niezrozumiałość.

Idzie najprzód o to, aby rozróżnić długość geograficzną, od długości czyli rozległości, lub raczej oddalenia jednego miejsca od drugiego. Dziewięć stopni, 3100 mil, i sześćdziesiąt stopni oznaczają długość; 6000 należy poprawić na 600, co jest także długością liczoną na linii równonocnej (na równiku) czyli na wielkiem kole. Inne zaś liczby, to jest, 80 i 270 mil, są zwykłe długości, czyli rozległość kraju od jednego punktu do drugiego.

Ośmdziesiąt mil stanowią długość, czyli oddalenie długości geograficznej miasta Kordowy od ciaśniny morza (śródziemnego), morza które wchodzi w krainę Chazarów. Ciaśnina ta oznaczona jest brzegiem morza. Oddalenie to, 80 mil, liczone od 9go stopnia Kordowy na równoleżniku wyspy Rodus, wynosi 1 stopień i 30 minut oddalenia, czyli długości względnej między dwoma miejscami.

Należy tu zwrócić uwagę na sposób wysłowienia. Chasdaj naznacza długość geograficzną Kordowy stopniem dziewiątym, a licząc ztąd do brzegu morza (ciaśniny) 80 mil, cofa się w tył aby oznaczyć 7

stopni i 30 minut długości geograficznej ciaśniny (brzegu). Kordowa służy mu za punkt wyjścia. Tegoż samego sposobu wysłowienia używa, aby oznaczyć poźniej rozległość i położenie kraju Chazarów.

»Kraj Chazarów ma sześćdziesiąt stopni« (rozumie się: jest pod 60 stopniem długości geograficznej, poczyna od tej długości, gdzie jest jego miasto stołeczne Sarkel, i rozciąga się na wschód). Te stopnie czynią 270 mil oddalenia od granic Chazaryi, cofając się wstecz na zachód, aż do południka carogrodzkiego, czyli do takiejże odległości Kordowy od Carogrodu, zostawiając Kordowę jako punkt powrotu; to jest: od pierwszego południka aż do 60 stopni długości mamy odległość Kordowy od Konstantynopola i 270 mil do granicy Chazarów. Ponieważ Carogród położony jest pod 51 stopniem i 36 min., co z długości danej 3100 mil wynika, więc między Carogrodem a granicą Chazarów jest 8 stopni 30 min. Stopień równoleżnika 47 szerokości geograficznej kraju Chazarów, ma w sobie blisko 32 mil. Pomnoż odległość geograficzną 8 stopni 30 min. przez 32 mile a otrzymasz 270 mil rozległości kraju, równą 8 stopniom i 30 min. na równoleżniku 47. Te 270 mil nie są, jakby może kto rozumiał, rozległością kraju Chazarów, lecz przestrzenią, która zaległa między granicami jego a Carogrodem.

Przy końcu tej części matematycznej Chasdaj oznacza szerokości miejsc, o których mowa, i na równoleżniku 47. W krótkości oznaczenia długości i szerokości geograficznej, przez niego podane, są następujące:

	Długość.	Szerokość.
Ciaśnina Kadyxu czyli brzeg morza (80)	7° 30′	36° 0′
Kordowa stolica	9° 0′	38° 0′
Carogród (3100)	51° 30′	44° 0′
Sarkel i granice Chazarów (270) . .	60° 9′	47° 0′

4.

Str. 61 w. 154: *Owoż Abd-al-Rahman heszemini.*

Jest wielkie podobieństwo do prawdy, że wyraz hebrajski השמיני heszemini, który dziś w texcie oryginalnym znachodzim, i który znaczy *ósmy*, powstał tu tylko przez myłkę pisarską, zamiast השמעים heszemit, to jest: potomek Heszema. Jakoż Abd-al-Rahman I, który przybył najprzód do Hiszpanii, był istotnie wnukiem Heszema. Tak tłumaczy to miejsce *El. Carmoly* w dziele swojem: *Itinéraires de la terre sainte*, odnosząc słowa powyższe do Abd-al-Rahmana I, zaś to co autor mówi zaraz niżej o rozległości kraju, nad którym Abd-al-Rahman, Emir Almumenin panuje, do Abd-al-Rahmana III, bo obydwaj podobno mieli tesame przydomki. Innego zdania w tej mierze jest Zedner: mniema on iż powyższy wyraz hebrajski nie jest pomylony, i odnosi te słowa do Abd-al-Rahmana III, który według niego, miał być ósmym w rzędzie Ommijadów. Ta jednak rachuba jakoś się nie zgadza z tem co wiemy z historyi, i w ogólności mniemanie Zednera zdaje nam się mniej prawdopodobne. Nie mając wszakże pod ręką żadnych rękopismów oryginału, nie ważyliśmy się robić odmian w texcie podanym nam przez Buxtorfa, i dlatego woleliśmy tu wyraz heszemini zostawić bez tłumaczenia.

5.

Str. 62 w. 206: *Między tymi jest król Aszkanazów.*

Tym królem Aszkanazów, jest widocznie Otto I, król niemiecki, który dopiero w roku 962 koronował się na cesarza. Poselstwo jego wyprawione około r. 955 do Abd-al-Rahmana III, kalifa Kordowy, opisane jest dokładnie w żywocie Jana z Gorze, u Pertza IV, str. 371. Spółczesny ten żywociarz daje o Chasdaju takie świadectwo: »Judeum quendam ad eos misit, cui nomen Hasdeu, quo neminem umquam prudentiorem se vidisse aut audisse nostri testati sunt.«

8.

Str. 65, w. 299. *a ci poszlą go do Rum, a stamtąd do Bółgarów.*

W oryginale jest tu wyraźnie רוּם Rum, któreto nazwisko rozmaici tłumacze dowolnie na רוּס Rus przemieniają. Ta mniemana poprawka jest nie do przyjęcia już dlatego, że wprowadzając ogromną i stanowczą różnicę co do znaczenia, nie wspiera się, ile nam wiadomo, na żadnym rękopismie. Co do nas, jesteśmy tego zdania, że przez takową zmianę text autora w tem miejscu nie tylko nie zyskuje na jasności, ale owszem wikła się i zaciemnia. Zostawiamy więc to miejsce tak, jak ono jest w wydaniu Buxtorfa, a rzecz samą mniemamy dostatecznie pojaśnić uwagą następującą. Nazwiska Rum używają zwykle pisarze arabscy, jak np. Edrysi, na oznaczenie państwa bizantyńskiego, a w znaczeniu ściślejszem oznaczają niem Konstantynopol, czyli tak zwany Rzym nowy. To zauważawszy widzimy, że droga którą list Chasdaja dostał się do Chazaryi, szła tak: król Słowian, sąsiadujący z Niemcami, posłał go do Węgier; izraelici węgierscy posłali go do Rumu czyli Carogrodu; z Carogrodu udał się posłaniec morzem do Bółgaryi, która leżała nad Donem. O tej Bółgaryi, w sąsiedztwie Chazarów leżącej, przez którą koniecznie do nich z Konstantynopola przebierać się było trzeba, mamy ważne świadectwo w spółczesnym traktacie Igora w tych słowach: »A o sich, ożeto prichodęt' Czernii Bołgare, wojujat' w stranie korsunstiej, i welim knęziu ruskomu, da ich ne puszczajet' pakostit' stranie toj. *Nest. pod r. 945.* Z Bółgaryi tedy owej łatwo już było przebrać się z listem do sąsiadujących z nimi Chazarów. O drodze zaś idącej przez Ruś, nie zdaje nam się iżby tu mogła być mowa, a to dlatego, ponieważ w takim razie król Gebalimów nie potrzebowałby udawać się do Węgier, lecz wprost do Rusi; a prócz tego droga lądowa przez Ruś aż do Chazaryi podpadałaby w owych czasach niesłychanym trudnościom.

9.

Str. 66, w. 333. *była ich siedzibą góra Seir.*

Carmoly robi w tem miejscu słuszną uwagę, że autor zdaje się tu mieszać górę Seir w pismie świętem wzmiankowaną, z górą Sérir o której mówi Ibn-Haukal.

10.

Str. 67, w. 364. *przybył do nas izraelita z kraju al-Chazar.*

W tem napomknieniu mamy ślad widoczny o stosunkach kraju naszego z Hiszpanią i Chazaryą około połowy wieku X, w którychto stosunkach izraelici nie pospolitą rolę odgrywali.

11.

Str. 70, w. 4. *syna Izaaka, syna Ezry, Sefaradczyka.*

Chasdaj wypisał dokładnie rodowód swój w akrostychu którym list właściwy poprzedził; atoli sztuka czytania głosek nabrzeżnych himnu była, jak się zdaje, obca w Chazaryi, i król jej nie postrzegł, dołącza więc do imienia Chasdaja te tylko imiona które w liście samym na początku wyczytał. *Cassel* już i w tem widzi pewien dowód autentyczności.

12.

Tamże w. 8. *z kraju Niemca.*

Niemców nazwał, jak widzieliśmy, Chasdaj w liście swoim Aszkanazami; przeciwnie oto król Chazarów, aczkolwiek wiele wyrażeń z listu Chasdaja przejmuje, zowie ich jednak nie Aszkanazami, ale po pro-

Spis treści

Chasdaj ibn-Szaprut 7

List Rabbi Chasdaja, syna Izaaka, do króla Chazarów 12

A oto odpowiedź Józefa, króla Togarmy 26

Objaśnienia 35